

הש"י מה שאין כן תפלה כדפירש רש"י (להלן בה), ושלמות המלכות שמים שיהיה לנוכח הש"י, ואחר כל ההכנות אלו אז מתפלל' (צדקת הצדיק - ו. ויסוד הדברים במי השלוח (ח"ב לקוטי הש"ס). ושם מפרש 'פנה' ריחוק ליצנות, 'יטול ידיו' - סילוק נגיעות). ועוד בצדקת הצדיק (רכ): '... גם כפשטיה, הנקיות בגוף מבטל מחשבות זרות, וכמו שאמרו בירושלמי (גה) דלכך מרחיקין מצואת קטן לפי שמחשבותיו רעות. ועיקר מה שנקרא 'מחניך קדוש' בהרחקת הצואה הוא מפני המחשבות זרות ורעות שבאות משם, שהקדושה הפוכה, ולכן אמרו 'פנה ויטול ידיו ויניח תפלין ויקרא ק"ש... וזו היא קבלת עול מלכות שמים שלימה' - גם יפנה מכלל הקבלת עול מלכות שמים'. וכענין הזה מובא בשם הרד"ק ר' זושא מאניפולי, שמחשבות זרות באות וקשורות לעצירות - ע' תורת הרבי ר' זושא' אות קסה. וע"ע אמרי פינחס עט.

דף טו

זנוטל ידיו וקורא קריאת שמע ומתפלל' -

'... ואני לא מצאתי דבר מבואר שיצטרך אדם ליטול ידיו שחרית בכלי, דאי משום שיבתא ובת מלך - די ברחיצה. ואי משום תפלה וקריאת שמע - די ברחיצה או בנקיון עפר וצורות... אלא שיש לי קצת דמדומי ראייה לחיוב הנטילה בכלי בשחר, ממה שאמרו בפרק כל הבשר... ועוד אמרו בפרק היה קורא 'אמר ר' יוחנן: הנוטל ידיו ומניח תפלין וקורא ק"ש זו היא קבלת מלכות שמים שלמה' - מדקאמר 'נוטל ידיו ולא קאמר 'רוחץ ידיו', כמו שאמרו בערב רוחץ פניו ידיו ורגליו - משמע לכאורה שצריך בשחר ליטול בכלי.

ואם תשאל מאי שנא מתפלת מנחה וערבית? יש לומר לפי שבשחר אנו נעשים ככריה חדשה, דכתיב חדשים לבקרים רבה אמונתך, וכמו שבא להם ז"ל במדרש, וצריכין אנו להודות לו יתברך על שבראנו לכבודו לשרתו ולברך בשמו, ועל דבר זה תקנו בשחר כל אותן ברכות שאנו מברכין בכל בקר ובקר, ולפיכך אנו צריכים להתקדש בקדושתו וליטול ידיו מן הכלי, ככהן שמקדש ידיו מן הכיור קודם עבודתו... (שו"ת הרשב"א ח"א קצא, ונכפלה במיוחסות' קצד. והובא בב"י או"ח ד ועוד). והרא"ש כתב (בתשובה ד, א) טעם לברכה זו, משום שהיא תקנת חכמים ליטול ידיו שחרית לתפילה, ככתוב 'ארחץ בנקיון כפי', ודוקא בשחרית תקנוה, לפי שהקם ממתנו ידיו מטונפות, שממשמשות במקום הטינופת. ולא נחית הרא"ש לדין הצרכת כלי.

זר' יוסי, תרתי שמע מינה. ערש"י. הרשב"א גרס 'לאו ממילא שמעת מינה?!', ומפרש שסובר רבי יוסי שאם נכשיר בשלא השמיע לאזניו, כמו כן יש להכשיר אפילו לא הוציא בשפתיו אלא הרהר בלבו [כי עיקר הדיבור הוא השמעת קול לזולתו, לפיכך בחשאי אין לו תורת דיבור אלא תורת הרהור. עפ"י חו"א יד, א], וכיון שכן אין צורך בלימוד מיוחד מן הכתוב להכשיר בכל לשון, שהרי בהרהור הלב אין קפידא בין לשון הקדש לשאר לשונות [כי נראה שענין 'הרהור כדבור' אינו הרהור המלים גרידא, אלא כוונת הלב לתוכן הדברים, וזה יתכן אף ללא לשון כלל, אלא ציורי הדברים בלב כמו שהן. עפ"י חו"א כט, ח. ויש להעיר מדברי התוס' בשבת מ: (ד"ה וכי) שיש מקום בסברא לחלק בלשון שמהרהר בה. וי"ל]. וכיון שהוצרך הכתוב ללמד על כל לשון, משמע שאין יוצאים בהרהור אלא באמירה בפה, והיינו שישמיע לאזניו. ורבי יהודה סבר, אף על פי שאין צריך להשמיע לאזנו, מכל מקום צריך להוציא בשפתיו ואין די בהרהור

הלב. ומשום כך צריך לימוד מיוחד לכל לשון (וע"ע בבאור דברי הרשב"א ובמהלך הסוגיא. ואין הדברים מוסכמים, שיש סוברים שאף בהרהור שייך לחלק בין הלשונות – ע"ע בשאגת אריה ז; ובחזון-איש יד; כט, ח; רש"ש שבת מ:). והרישב"א פרש: כיון שאמרה תורה להשמיע לאזניו, סובר ר' יוסי שממילא אנו שומעים בכל לשון שאתה שומע (כלומר בכל לשון שאתה מבין), כי אם לא, מה מועיל שמיעת אזניו אם אינו מבין.

'חרש המדבר ואינו שומע לא יתרום, ואם תרם תרומתו תרומה'. מדברי הגאון מהרי"ל דסקין יש ללמוד שזה שאסרו לו לתרום לכתחילה – דוקא בפירות של אחרים, שאין לבעל הפירות למנות חרש שליח על התרומה, אבל בפירות החרש עצמו – מותר לו לתרום ולברך ואינו חייב לשלוח שליח לתרום בברכה הראויה. ובוזה יש לישב כמה קושיות והערות. אם כי מכמה לשונות של הפוסקים נראה לכאורה שגם בפירות שלו לכתחילה יש לו לשלוח אחר לתרום (עפ"י מעדני ארץ תרומות ד, ד ע"ש). ושהקשו מברייתא דר"ש בן פוי דקתני תורם לכתחילה – לא רצו להעמיד בפירות שלו, דמשמע דקאי אמתני' ששנינו 'לא יתרום' ומיירי בכל פירות, כי משמע דבעיקר דינא מיירי, שא"צ שישימע לאזניו.

'אבל תרומה משום ברכה הוא וברכה דרבנן, ולא בברכה תליא מילתא'. זה שאמר 'ברכה דרבנן' – יש מפרשים שאילו היתה ברכת המצוות מדאורייתא, היה אפשר שתעכב אף בדיעבד את חלות התרומה, לכן אמר שברכה דרבנן, הלכך אפילו לא ברך כלל – תרומתו תרומה (תוס' הרא"ש ועוד). ובהסבר הדבר לומר שהברכה תעכב, יש מי שפירש שברכת המצוות אינה מצוה המוטלת על האדם גרידא, אלא היא חלות דין בגוף מעשה המצוה, שכך צורת מעשה המצוה, לעשות המצוה בברכה. ולפיכך אילו היתה הברכה מדאורייתא היתה מעכבת אפילו בדיעבד, ועתה שהיא מדרבנן אינה מעכבת אבל מ"מ לכתחילה הוא דין במעשה המצוה. ובוזה מובן מה טעם חרש לא יתרום, וכי מפני שהוא אנוס על הברכה לא יקיים מצוות הפרשה? – אלא שהברכה היא תנאי בצורת מעשה המצוה (עפ"י דרשות בית ישי נד. ע"ש. וע' הסבר נוסף בספר אמת ליעקב כי תבוא כו, יג). ובפני-יהושע פרש תוספת המלים 'ולא בברכה תליא מילתא' כנתינת טעם נוסף, לומר שאף אילו הברכה היתה מדאורייתא, אין חלות התרומה תלויה בברכה (ובמגדים חדשים הביא מכתבי יד שאין נמצא בהם משפט זה).

ובשו"ת אגרות משה (יו"ד ח"א ריא) כתב ששני הפירושים דחוקים [כי אין סברה לומר שהברכה תעכב המצוה, אפילו היתה מדאורייתא – שהרי אין הברכה מגוף המצוה. וגם פירוש הפנ"י דחוק בלשון הגמרא. וגם הלא משנה מפורשת היא בתרומות שאין הברכה מעכבת ומדוע הוצרך הגמרא לטעמים הללו]. וכתב שלכן פרש רש"י (בד"ה אלא) שהנידון הוא לענין הברכה על התרומה ולא על התרומה עצמה, שכיון שהיא מדרבנן לכן יצא ידי חובת הברכה, אפילו לא השמיעה לאזניו. אלא שיש לעיין מנין לנו זאת והלא במשנה לא נאמר אלא שתרומתו תרומה, ושמא ידי חובת הברכה לא יצא. ופרש סברת רש"י, היות והוא בירך הרי שגילה בדעתו שאינו רוצה להפריש תרומה ללא ברכה, הלכך אם אתה אומר שאין ברכתו ברכה – לא חלה התרומה כלל, כי יש לנו לאמוד את דעתו שאינו חפץ בתרומה ללא ברכה, וכאילו התנה במפורש שלא תחול התרומה אלא אם תקדם לה ברכה. ועל כן יש לשמוע מכך שתרומתו תרומה שגם ברכתו ברכה היא עכ"פ בדיעבד (ונשא ונתן בפירוש זה, שם ובתשובה שלאחריה. והסיק 'הוא טעם נכון וברור').

ע"ע שאג"א ז; דבר אברהם ח"א טז; שעורים לזכר א"מ ז"ל ח"ב עמ' קא; מגדים חדשים.

'לא יברך אדם ברכת המזון בלבו ואם בירך יצא'. אין פירושו במחשבה בלבד, שהרי קיימא לן 'הרהור לאו כדיבור' (כ); אלא רצונו לומר שלא השמיע לאזנו, אבל חתך בשפתיו (וכ"מ ברש"י ש'בלבו' פירושו בלחש אבל לא בהרהור לבד. וכן משמע בריטב"א מגילה כ: וכך יש לפרש דברי ר' מאיר 'על לבבך – אחר כוונת הלב הן הן הדברים', והיינו לומר שא"צ להשמיע לאזניו, דאליביה מעמידים ברייתא דברכת המזון. וכן מפורש ברא"ש ובבעל המאור ובראב"ד – להלן כ ובריטב"א כב. ויש חולקים – ע' ברא"ש ובעה"מ).

ומי שנתחייב בברכה ואינו יכול לאמרה, אם משום שאין ידיו נקיות או כגון שאין המקום נקי, כגון החולה שאין מטתו נקיה – יש לו להרהר הברכה או התפילה שנתחייב בה. ואעפ"י שאינו יוצא ידי חובה אלא באמירה, ירהר בלבו וה' יראה ללבב ויתן לו שכר המחשבה (רבנו יונה. וכיוצא בזה מצינו במדרש, הובא בבהגר"א סב).

א. כן היא דעת רוב-ככל הראשונים שהרהור לאו כדיבור דמי. וכן הסכמת רוב האחרונים. ואם הרהר בלב ואחר כך נסתלק האונס – חייב לחזור ולקרוא. וכן בברכת המזון – חייב לחזור ולברך בפיו. ואף בשאר ברכות שהן מדרבנן – החזור ומברך לא הפסיד (עפ"י משנ"ב ובאור הלכה סב, ד).

ויש ראשונים שפסקו הרהור כדיבור, ופרשו 'בלבו' כפשוטו (ע' בפסקי הרי"ד והרי"א"ז כאן. וצ"ע בשה"ג). ויש מחלקים בין ק"ש לשאר מצוות. וע"ע רמב"ם ברכות א, ז. ובשו"ת דברי יואל (לג"ר יואל טייטלבוים זצ"ל מסאטמר. א) נקט שזה שאנו נוקטים 'הרהור לאו כדיבור' אינו אלא להחמיר ולכתחילה אך לא להקל. ולפי דעה זו לכאורה יוצא שבברכות דרבנן אם הרהר – אינו חוזר ומברך. אך לפי מש"כ הגרעק"א (להלן כ), אפילו למאן דאמר הרהור כדבור דמי, מדרבנן צריך להוציא בשפתיו דוקא. וע"ע להלן כא.

ב. מה שהתיר רבנו יונה להרהר במקום שאינו נקי – אין מדובר במקום מטונף ממש, בכגון שצואה ומי רגלים לפניו וכדומה, כי אז גם הרהור בדברי תורה אסור (כבאו"ח פה, ב). וכן מפורש ברמ"א (סב, ד). אלא בכגון ריח רע שאין לו עיקר (ע' עט, ה; פ), או בצואה מרוחקת ובמקום שכלה הריח, אלא שהיא בתוך 'מלא עיניו', שיש אומרים שהרהור מותר (ע' משנ"ב עט סק"ג).

(ע"ב) 'סד"א נילף כתיבה כתיבה מהתם, מה התם אלות אין צואות לא אף הכא נמי...' אף על פי שאין אדם דן גזרה שוה מעצמו אא"כ קיבלה מרבו, יתכן שבאמת נתקבלה גזרה שוה לתיבות 'כתיבה כתיבה', וסלקא דעתין ללמדה גם בפרשיות הללו, שכבר כתבו ראשונים שפעמים לא נמסרו להילמד אלא התיבות ולא הענין, קמ"ל שלענין זה לא נתקבלה ג"ש (ע' מצפה איתן, וכיו"ב בכריתות ד. ועוד. וע"ע במובא ביוסף דעת נדה יט:).

'עשב בשדך... הכנף פתיל'. יש שכתבו להוכיח מכאן שהברת ב' ופ' רפויות, אינה כפי זו המקובלת כדיבור הרגיל אלא קרובה יותר להברת הדגושות, כמנהג יוצאי המזרח, ספרדים ותימנים (ע' מגן אבות לרשב"ץ נד [וע' בראב"ד (ק"ש ב, ט) ובב"י (ס), שיש חילוק בין הגיית ב' רפה ל-ר']. וע"ע בבמגדים חדשים כאן). ישנם ספרים (ע' רי"ף ועוד) שכתוב בהם: 'אותו וזכרתם'. וכתבו תלמידי רבנו יונה שהספרים המדויקים אין גורסים כן, מפני שגם אם לא יתן ריוח ביניהם, אין האות נבלעת בחברתה בשעת קריאתה. אכן זה אמת לפי הגיית החולם הנהוגה בארצות ספרד, מקומם של תלמידי רבנו יונה (וכן לפי ההגייה בעדות פולניה או ליטא), אבל לפי הגיית החולם המקורית באשכנז, ביטוי כמו אָאוּ (כמו 0 אנגלית), ולפי מסורת זו מובנת גרסת הספרים. (האריך בכל זה הרב"ש במברגר בספרו המאלף 'שרשי מנהג אשכנז' (ב"ב תשנ"ה), עמ' 223 ואילך. ע"ש בהרחבה).

כללים וציונים

'אפילו מיל אינו חוזר, [ומינה] מיל הוא דאינו חוזר, הא פחות ממיל חוזר'. יש מדייקים מכאן לשאר מקומות שנקטו לשון זו, 'אפילו...'. – שבדוקא הוא (ע' חדושי הרא"ה כאן; תרומת הדשן עד). ואולם אין הדבר מוסכם בין הראשונים (ע' במובא בחולין מזו. וע"ע מגדים חדשים.

'קרא ולא דקדק באותיותיה – רבי יוסי אומר יצא רבי יהודה אומר לא יצא'. ע' במצוין ביוסף דעת נדרים יא אודות שיטת רבי יהודה בכמה מקומות לחייב דקדוק יתר בלשון בני אדם.

'אמרי האי דקתני הקורא להודיעך כחו דר' יוסי דאמר דיעבד נמי לא...'. אף על פי שבכל מקום משמיעים את כח המיקל, כי 'כח דהתיירא עדיף' – אין לדייק כאן, כי אין הנחה זו עומדת לפי האמת, אלא היא ב'כי תימא' ונדחית, הלכך אין לדייק בדבר (רשב"א). כענין הזה כתב ב'נחלת דוד' (ריש ב"מ): 'אין אנו אחראים כל כך ליישב דעת המקשה'. והתוס' כתבו לפי שאין חידוש בדברי רבי יהודה כיון שאינו דורש השמע לאונך, שמנין לאסור אם אין מקור לכך – לפיכך משמיע לנו דעת האוסר שיש בדבריו חידוש (וכיו"ב יש ברשב"ם פסחים קב.).

(ע"ב) 'סלקא דעתך אמינא נילף כתיבה כתיבה מהתם...' אף על פי שאין אדם דן גזרה שוה מעצמו אלא אם כן קבלה מרבו – כאן באמת נתקבלה במסורת גזרה-שוה זו, 'כתיבה – כתיבה' לענין הלכות שונות, והייתי אומר שגם הלכה זו כלולה בה. שכבר כתבו ראשונים שהתיבות נמסרו בגזרה שוה ולא דוקא הענין. וכיוצא בזה מצינו בכמה מקומות (עפ"י מצפה איתן). ע"ע כעין זה: קדושין יז. וברש"י; סנהדרין פג; תוס' שבת קלא; כריתות ד וב'ברכת הזבח'.

'מחלוקת בקריאת שמע דכתיב שמע ישראל, אבל בשאר מצות דברי הכל יצא...'. הראב"ד (מובא ברשב"א) כתב, זה שצריך לכתחילה להשמיע לאזניו לרבי יהודה, וכן בשאר מצוות לכולי עלמא – מן התורה הוא, משום שנאמר הסכת ושמע (וע"ע טורי אבן מגילה כ). ואילו הב"ח (או"ח סב, ג) כתב שהוא מדרבנן (וכן נראה מתוך דברי החזו"א יד, ג). ולא זכרו מדברי הראב"ד. ואולם במשנה ברורה הביא גם דעת הראב"ד. וכבר מפורש כן בריטב"א (מגילה כ).

ודנו ראשונים ואחרונים בכמה מקומות, האם מצינו דין דאורייתא שהוא לכתחילה ואינו מעכב בדיעבד. ויש להביא ראיות מדברי הראשונים ז"ל לכאן ולכאן. ויש להבחין בין הנושאים השונים; מצוות, איסורים, דיני הכשר ופסול בקדשים. וכן יש מקום להבחין בין כמה סוגי 'לכתחילה'. אין כאן המקום לפרוש יריעה זו, רק נציין כאן כמה מראי מקום: סוטה כז. תוס' פסחים יא. ד"ה קוצרין; סוכה כט: ד"ה לולב; גטין ג: ד"ה וכי; מנחות לח. ד"ה ואם; ריטב"א סוכה יא: [והוא לשיטתו במגילה כ הנ"ל]; מהר"ט ואבני מילואים – כו, יח; קרבן העדה – יבמות יד, א (ב); בית הלוי ח"א ל (מהריטב"א ביומא); אמרי בינה או"ח ו (ד"ה אך); שו"ת משיב טעם יב; חדושי הגרז"ר בנגיס ח"ב טז, ב; חזון איש ערכין לה; קובץ ענינים ומאור ישראל פסחים יא.

[על שתי דרגות ב'לכתחילה' ו'דיעבד' – ע' תוס' פסחים כו: ששבירת תנור הוי כדיעבד. ואילו שם בדף ל (בר"ה אמר רב) מוכח דהוי לכתחילה, וע"ש בגליון מהרש"א. וע"ע בשו"ת מנחת יצחק ח"ב יא].

'קרא ולא דקדק באותיותיה. אמר רב טבי א"ר יאשיה הלכה כדברי שניהם להקל. וא"ר טבי אמר ר' יאשיה, מאי דכתיב שלש הנה לא תשבענה... ע' דברים עמוקים בקישור המאמרים ובענינים, בספר מי השילוח ח"א, לקוטי הש"ס.

'ככתבם וכלשונם'

'כל הנפנה ונוטל ידיו ומניח תפילין וקורא ק"ש ומתפלל מעלה עליו הכתוב כאילו בנה מזבח והקריב עליו קרבן...' –

'מנהג ברוב מקומות ישראל שיש להם בחצר בית הכנסת שוקת מים לרחוץ הידים, ויש לי סמך מדאמרין ביומא אין אדם נכנס לעזרה אפילו טהור עד שיטבול דכתיב בבאם אל אהל מועד ירחצו מים ולא ימתו, ואף על פי שאין לנו טהרה עד עמוד כהן לאורים ולתומים ותעשה הפרה העשירית, מכל מקום מה שיש בידינו לתקן נתקן, להטהר בעלי קריין בט' קבין, ושאינן בעלי קריין לרחוץ הידים שהן עסקניות, וכאשר ימצאו הדבר מזומן בבואם למקדש מעט, יהיו נזהרין בכך' (ספר המנהיג, הלכות סעודה).

'הקורא את שמע ולא השמיע לאזנו יצא'

'... וכל אחד מישראל קבוע בו יחוד דשמע ישראל וברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד, הגם דהוא אינו מרגיש זה בהתגלות מוחו ולבו כלל, הרי קיימא לן הקורא את שמע ולא השמיע לאזנו יצא – דהיינו הגם שאינו מרגיש זה' (מתוך צדקת הצדיק רנב).

'תני רב עובדיה קמיה דרבא ולמדתם שיהא למודך תם, שיתן ריוח בין הדבקים... כל הקורא קריאת שמע ומדקדק באותיותיה מצננין לו גיהנם' –

זה רומז שבשעה שהאדם עוסק בהנאת עולם הזה שהגוף בטבעו דבוק להם, שזה נקרא 'בין הדבקים', ואז צריך האדם ליתן בהם ריוח, היינו שלא יעשה אותם בחמימות ובעקשות, רק שיבין ויתן אל לבו הטוב הנמצא בכל דבר ויראה שיהיה לו כח המעצור להפסיק ולסור מהם ברגע שיראה שאין בזה רצון השי"ת. וזה נקרא 'מדקדק באותיותיה', ואז מצננים לו גיהנם.

(מי השלוח ח"ב, לקוטי הש"ס)

דף טז

'למה נסמכו אהלים לנחלים...'. בתנא דבי אליהו (מובא בילק"ש תשעא) הגרסא: 'מה נחלים הללו בני אדם יורדים לתוכן כשהם טמאין ועולין כשהן טהורין, כך בתי כנסיות ובתי מדרשות בני אדם נכנסין לתוכן כשהן מלאים עונות ויוצאין מלאין מצוות'.

'קרא וטעה ואינו יודע להיכן טעה – באמצע הפרק יחזור לראש, בין פרק לפרק יחזור לפרק ראשון...'. גם לדעת הסובר קריאת שמע דרבנן, ולדעתו ספק קרא קריאת שמע ספק לא קרא, אינו חוזר וקורא (להלן כא:) – כאן שונה, כיון שהתחיל לקרוא והוא טועה, יש לו לתקן (רבנו יונה).

'ע"ע בסברת הענין בספר טוב ראייה. וצ"ב. והגר"י קמינצקי באר דבריו (מובא במאסף 'שורון' ח"ב עמ' רלט), כיון שהקורא למפרע לא יצא, אם כן יש כאן ספק על הקריאה שיקרא עתה, כי אם דילג מקודם הרי גם קריאה זו אינה נחשבת כלום.

זבעל הבית בין כך ובין כך יורד למטה ומתפלל לפי שאין דעתו מיושבת עליו. יש מפרשים [כפי